

egyik részletével, de maga Király sem gondol e nyilván később készült törökországi napló közvetlen hatására, csak arra, hogy Saussure tapasztalatait átadta Mikesnek. De miért kellett Mikesnek a műezzinekről szóló néhány általánosságot Saussuretől vennie, mikor minden este láthatta és hallhatta őket? Nem, Mikesnek nem kellett Saussuretól tanulni a levélformát, ezzel már — mint Zolnai Béla azóta gazdag dokumentációval megmutatta — első francia olvasmányaival egy időben, tehát valószínűleg már Párizsban szükségképp össze kellett találkoznia. (Egyetemes Philológiai Közlöny: 1916, 1921—22.) Ha pedig ez igaz, akkor nincs ok arra, hogy a levelek keletkezését viszonylag késői időpontra, 1735-re tegyék. Az első levelek üdesége, frissége önmagában is ellentmond annak, hogy ezeket a bennük előadott események után szinte húsz évvel később írta volna meg.

Egyébként a színesen, elevenen előadott életrajz is tele van regényes feltételezésekkel s a törökországi kis francia kolónia hatásának túlbecsülésével, ami együtt jár Rákóczi s általában a törökországi magyarok hatásának elmosásával, holott Mikest elsősorban ennek a szempontnak a segítségével lehetne megérteni, hiszen még az is, ami talán »franciás« benne, elválaszthatatlanul összefügg a rodostói magányában politikai műveken dolgozó nagy fejedelem eszmévilágával. Gálos azonban inkább egy-egy futó francia ismerősrnek tulajdonít döntő jelentőséget Mikes írói világának kialakulásában s ezzel elszakítja igazi társadalmi gyökereitől. Ez utóbbi felfedésére, mint más összefüggésben már utaltunk rá, egyébként is alig tesz kísérletet. Túlzás például a Bonnac-nál való rövidéletű ismeretségéből meszsziremenő következtetéseket levonni s e következtetéseket mint tényeket előadni. Többek között ilyen megállapításokat olvashatunk: [A Bonnac család révén] »Mikesünk bejut oda, ahová Párizsban nem volt bemenetele, a társaságba... Ha valamikor, most és itt ébredt először az akkori francia műveltség tudatára, most éledhet-

tek és élesedtek benne... a Párizsban látottak...« stb. Mindez legfeljebb csak egy regényes életrajzban lenne elfogadható, hiszen a Bonnac-néval való szellemi kapcsolatot pusztá feltételezés, amit különben a kalandos feltételezésekben bővelkedő régebbi Mikes-irodalom is általában óvatosan fogalmaz meg. Ugyanakkor viszont egy szó sem esik arról, hogy Mikes a törökországi magyarok, köztük Bercsényiék társaságának nemcsak búravált szerelmét köszönhette, hanem az élő, eleven magyar társalgás állandó gyakorlatát is. Ha ehhez még hozzávesszük, hogy Rákóczi udvarában márcsak beosztása folytán is gyakran kellett érintkeznie egyszerű emberekkel, szolgálégyekkel, volt kuruc katonákkal, könnyen megérthetjük azt, miért tudott az idegen környezet ellenére oly szép, izes, helyenkint népies magyarsággal írni. A Törökországi Levelek elemzésének legsikerültebb fejezete épp az, melyben Mikes stílusát jellemzi, sajnáljuk azonban, hogy nem használta fel Szabolcsi Bence kitűnő tanulmányának (Vers és dallam — emlék a Törökországi Levelekben. Magyarságtudomány. 1942: 2.) eredményeit, ennek segítségével nem lett volna nehéz rámutatnia arra az eltéphetetlen kapcsolatra, mely Mikest a korabeli magyar irodalomhoz, a kuruc költészet stílusához fűzi. Mikes művészi formájának elemzését egyébként is lehetett volna bővíteni, pl. Mikes kitűnő jellemzőművészetének elemzésével. Általában az az érzésünk, hogy a jeles szerző mintha tudatosan lemondott volna az esztétikai elemzés igényéről, pedig ez nem kis mértékben fokozta volna könyvének értékét.

Tárgyszeretete, tárgyismerete s az egyes részletkérdésekhez fűzött talaló s minden esetben elgondolkodtató megjegyzései azonban feltétlenül értékesé teszik munkáját s mélyen fájjaljuk, hogy hirtelen halála megakadályozta abban, hogy az eddigi eredményeket összefoglaló kismonográfia után a Mikes-kérdés még tisztázatlan problémáinak megoldásához is hozzáláthasson.

Baróti Dezső

SÁROSI GYULA KISEBB KÖLTEMÉNYEI, PRÓZAI MUNKÁI ÉS LEVELEZÉSE

Bevezetéssel és jegyzetekkel közléteszi Bisztray Gyula. Akadémiai Kiadó. 1954. Bp. 644 lap.

1.

A korszerű kritikai kiadásokban nem túlságosan bővelkedő irodalomtörténetírásunk testes kötettel gazdagodott: Bisztray Gyula a Magyar Írók Tára című kritikai kiadás-sorozatban az Akadémia megbízásából az Arany Trombita szerzőjének kisebb

verseit, prózai munkáit és levelezését adta közre. Egy-egy kritikai kiadás előkészítése igen sok nehéz, áldozatos, kitartó filológiai munkát követel még azon írók esetében is, akiknek művei különféle kiadásokban könnyen hozzáférhetőek, s akiknek kéziratos hagyatékát gondos kutató kezek gyűjtötték egybe, s őrzik féltékenyen. Mennyivel nehe-

zebb azonban ez a munka akkor, ha a korábbi kiadások száma gyér, anyaga megbízhatatlan, s a kéziratos hagyaték különböző levéltárakban s egyéb lelőhelyeken lappang, vagy éppen kallódik. Sárosi műve, hagyatéka ez utóbbi csoportba tartozik, sorsával alig törődött valaki is, s így ez a kritikai kiadás csakugyan nagy munka, nehéz feladatok elé állította Bisztrayt.

Bisztray Sárosi-kutatásai kettős természetűek: egyrészt hoztak: a monográfia számba menő bevezető tanulmányt, s a tulajdonképpeni szövegkiadást.

A mintegy száz lapra terjedő bevezető tanulmány után Sárosi verses művei következnek keletkezésük időrendjének megfelelően. Ezen az időrenden belül, ennek megtartásával Bisztray a költő egymásután következő periódusai természetének külön cikluscímet ad, s ezzel elválasztja, szerencsésen jelzi Sárosi fejlődési korszakait. Az egyes ciklusok határát egy-egy élettrajzi forduló alkotja, s címét a ciklusba tartozó versek keletkezési helye (»Eperjes«, »Arad«), körülményei (»A bújdosó«, »Börtönben«) vagy a ciklus vezérmotívuma adja. (»Népszabadság«, »Viharmadár«, »Koszorús koldus«). Ez ellen az általában helyes tagolás ellen csupán az utolsó két ciklusnál lehet szót emelni. Ez a ciklushatár ugyanis nem jelent sem szemléleti, sem témakörbeli, sem formai változást az előző ciklushoz képest: a költő 56-ban, 57-ben kezdődő szomorú hanyatlásának egyre erősebben mutatkozó folytatása ez az utolsó korszak is.

A versek után Sárosi válogatott prózai írásai következnek mintegy két ivnyi terjedelemben, majd Sárosi levelezése: 78 általa vagy hozzá írt levél. Az utóbbiak, a válaszok közzététele hasznos volt még akkor is, ha ezáltal a kötet terjedelme jelentősen növekedett, hiszen Sárosinak íróársaihoz való viszonyáról, az írói közéletben elfoglalt helyéről csak így nyerünk hitese, kétoldali képet, s a válaszoknak nem egyszer Sárosi költészetének kérdésén túlmenő irodalomtörténeti érdeke is van, (pl. Pulszkyval vagy Erdélyivel való levélváltásaiban.) A levelezésben azonban, mivel verseinek egy részét is csupán a jegyzetekben említi meg Bisztray, nem ártott volna valamelyes válogatás, így ugyanis az irodalomtörténet, sőt még a Sárosi-irodalom szempontjából is teljesen különböző lapok kerültek a kötetbe.

A levelezést bőséges, majdnem 200 lapra terjedő jegyzet követi. A szorosabb értelemben vett, a versekhez, a prózai művekhez és a levelekhez kapcsolódó jegyzetekeken kívül helyet kaptak ebben a részben az Arany Trombita 1951-es, ugyancsak Bisztray által gondozott kritikai kiadásához csatlakozó pótlások, a Sárosiról szóló szépirodalom (»Sárosi emléke a szépirodalomban.«), és a

költő ikonográfiája. A kötetet a Sárosi-irodalom bibliográfiája rekeszti be.

Az eddigiekből kitűnik, hogy a jelen Sárosi-kiadás igen pontos, a legkisebb részleteket is aprólékos gonddal tisztázó munka. A magyar kritikai kiadások történetében ritkán adtak olyan bőséges és szerteágazó jegyzetanyagot, mint ebben a kötetben Bisztray. A kiadásnak ebből az erényéből azonban a helyes mérték elvesztése folytán nem egyszer hiba lett. Az egyes versekhez fűződő jegyzetek gyakorta messze túllépik a szükségesség határát, s az illető vershez, Sárosi problémáihoz csak igen távolról kapcsolódnak: a kor általános történetéhez, vagy az irodalom általános ismeretéhez tartoznak. A kiadás tárgyánál és jellegénél fogva csak szakemberekből álló közönségre számít — 500-as példányszáma is ezt mutatja — s így, úgy tetszik, sok jegyzete teljesen fölösleges, vagy fölöslegesen részletes, népszerűsítő munkába, semmint kritikai kiadásba való. Nem látszik szükségesnek pl. a Neugebäude, Ermenonville, Teleki László, Wesselényi Miklós Pulszky Ferenc, Walter Scott, Racine, Pope nevéhez magyarázó jegyzeteket fűzni, s a Rousseau-ról dióhéjban adott méltatás egy kritikai kiadás jegyzetei között egy pillanatra kelletlenséget rezdít át az olvasón. Olyan ősi, köztudott ismeretek föllevenítése pedig, hogy Walter Scott nálunk különösen Jósikára hatott, egy fokkal tán már több is a feleslegesnél. A kötet nem egyszer valósággal a jegyzeteket jegyzeteli. A *magyarok története* című vers jegyzete pl. még azt is megemlíti, hogy Abonyi Lajos leghíresebb drámája a Betyár kendője.

Fölségesen duzzasztották a kötetet a föl-föttünedező ismétlések is. Abafi tévedése a *bibliahív* szóval kapcsolatban pl. kétszer is részletesen előkerül, egyszer a bevezetőben, másszor a jegyzetekben.

Nagyobb válogatással, több tömörséggel, jobb mértékkel a jegyzetek majd egyharmadát meg lehetett volna minden károsodás nélkül takarítani.

Bisztray többéves Sárosi-kutatásai során igen jelentős filológiai eredményeket ért el. Egyik legfontosabb ezek közül az, hogy végre sikerült megállapítani a Sárosi versek pontos kronológiáját. Nem kevésbé jelentős eredmény, hogy Bisztray, kutatásai nyomán kizárta a költő művéből a neki tulajdonított, de nem általa írt verseket, másrészt viszont bevette a Sárosi hagyatékba azokat, amelyek eddig ismeretlenek voltak, kéziratokból kerültek elő, vagy bár nyomtatásban is megjelentek, de elfelejtették, vagy másénak vélték őket. A kéziratos hagyaték, s az első közlések segítségével helyreállította Bisztray a versek szövegűségét. Igen fontos eredmény ez, mert Sárosi versei közül igen sok kényeszerű vagy önkényes változáson ment át,

politikai tekintetek nyomása vagy a közlők elnagyolt, pontatlan munkája következtében. A kötet versközlése 48-ig válogatás. A Jegyzeteken azonban az időrendbe illesztve Bisztray megemlíti a kihagyott verseket is, megjelöli helyüket, több-kevesebb ismeretést is ad róluk. Talán vitatható ez az eljárás egy kritikai kiadásban, ám ha meggondoljuk, hogy ezáltal egy sor olyan vers maradt ki a kötetből, amely a kor átlagán nem emelkedik felül, vagy éppen alul is marad azon, önértéke nincs, és semmivel sem járulna hozzá sem a kor irodalmának, sem Sárosinak mélyebb ismeretéhez, helyesnek, sőt szükségesnek találjuk az elvnyesítést, s ha valami ellen szót emelhetünk, az az, hogy Bisztray nem elég radikálisan érvényesítette ezt az elvet. Azt azonban aligha helyeselhetjük, hogy a válogatás ténnyéről a cím vagy címlap nem ad hírt, s csupán a bevezetőből és jegyzetéből derül ki az.

A 48—61-ig, vagyis a költő haláláig eső időkből Sárosi valamennyi versét közli a kiadás, igaz, párat csupán a Jegyzeteken. Ez utóbbi eljárás kissé gátolja az áttekintést, nehezíti a kötet kezelését. Másrészt, ha a 48 előtti korszakra elfogadjuk a válogatás jogosultságát, semmi sem indokolja, hogy a 48 utáni termésnek a kor átlagát alig megűtő versei helyet kapjanak a kötetben. A kötet így felemás. Nem válogatott versgyűjtemény, de nem is teljes kötet, »összes művek«, csupán egyéb Sárosi kiadásokkal kiegészítve tekinthető a költő teljes életműve foglatának.

Még fonákabbá teszi a helyzetet az a szerencsétlen körülmény, hogy a költő legfontosabb műve, *főműve*, az *Arany Trombita*, amely a tulajdonképpeni indokot, *jogcímet adja Sárosi költeményei többségének, pláne prózájának, kritikai vagy akármiféle kiadásához, hiányzik a kötetből*, mivel az Akadémia 1951-ben kritikai kiadásban már közzé tette. A legkevésbé sem mondható szerencsésnek a kritikai kiadásoknak ez a menete, megoldásmódja. Nem lett volna-e sokkal jobb megoldás az, ha az Arany Trombita kiadásához a jelen kiadásénál jóval határozottabb, erősebb szelekciójú vers- és levélválogatás csatlakozott volna? Igaz, az Arany Trombita kritikai kiadása ez esetben késett volna valamelyest, de hiszen nem is volt égetően szükséges ez a siettség, illetőleg elsietés; úgy tetszik, célszerűbb lett volna a Szépirodalmi Kiskönyvtár 1952-es Arany Trombita-kiadását korábbi határidőre tenni, s így az hozzáférhető lett volna nem csupán a szakkörök, hanem a szélesebb olvasóközönség számára is. Az a megokolás ugyanis, amelyet az Arany Trombita kritikai kiadásának bevezetője említ, hogy 48 centennáriuma megünnepléséhez kívánt a kiadás hozzájárulni, eléggé mondva csinált, hiszen 1951, még az iroda-

lomtörténetünkben immár szokássá vált határidőszámítással is, csak igen nehezen tekinthető 1848 százéves fordulójának. Semmiképpen sem lehet, természetesen, a —szerintünk— szerencsésnek nem mondható megoldást a két kiadás közzevetőjének, Bisztraynak felróni néha nyilvánvalóan a tudományos munka, s a könyvkiadás terén mutatkozó szervezési és tervezési hibával állunk szemben.

2.

A két Sárosi-kiadásban, az 1951-esben és a jelen kötetben, tehát most immár együtt áll előttünk Sárosi egész munkássága, egész irodalmi hagyatéka. A költő teljes életműve birtokában természetes az az óhaj, hogy a kutatás művei kiadásával egyidejűleg meghatározza Sárosi szerepét az irodalom fejlődésében, megrajzolja életútját és egyéniségét, megjelölje helyét az irodalom republikájában. Irodalomtörténetünk e munka elvégzését, természetesen, Sárosi legalaposabb ismerőjétől, Bisztraytól várja.

Bisztray bevezető tanulmányában az életrajz keretét használja fel, hogy megrajzolja a költő pályaképét, s kijelölje helyét kora irodalmában. Nemcsak a legegyszerűbb módszer ez, hanem minden bizonnyal a legcélravezetőbb is. A felesleges kettős kiadás: Sárosi műveinek két külön kiadásra való szakítása azonban itt, a bevezető tanulmányban bosszulta meg magát legjobban. Azt eredményezte ugyanis egyrészt, hogy mindkét kiadás tartalmazza Sárosi életrajzát, változott részletességgel és változott szöveggel ugyan, s igaz az is, hogy az 1954-es kiadás életrajza részletesebb volta mellett néhány új adattal is kiegészíti az Arany Trombita bevezetőjében olvasható biográfiát — mégis, tagadhatatlanul egymást fedő ismétlések állottak elő, s ilyen életrajzvariánsok ugyanazon kiadványsor két közeli kötetében örökké helyszűkével küszködő irodalomtörténetünkben legalábbis nem gazdaságosak.

Am' ez jelentéktelen, említésre is alig érdemes következménye a kettős kiadásnak. Sokkal szerencsétlenebb folyománya az, hogy nagyban hozzájárulhatott ahhoz, hogy néhány fontos, Sárosi költészetének talán éppen legfontosabb kérdése, nem jutott kellő helyhez és hangsúlyhoz Bisztray tanulmányában, vagy egészen ki is maradt belőle.

Sárosi két legjelentősebb műve, mint ismeretes, az Arany Trombita és a híres Ingeborg-vers, amelyet méltán számít az irodalmi köztudat a magyar költészet mindenkori »nagyversei« közé, s amelynek magasságát Sárosi sem előtte sem utána nem csak hogy el nem érte, de még csak meg sem közelítette soha. Írói arcképét csak az a tanulmány

rajzolhatja meg, helyét és szerepét csak az az irodalomtörténeti munka határozhatja meg, amelynek központjában ez a két költemény áll. Ez a két munka magába foglalja a költő egész életművének azt a két alapmotívumát, amely valóságos zenei ellentétként küzd egymással egész írói tevékenysége folyamán. Az előbbi Sárosi népiességének legjellegzetesebb és legnagyobb szerű tanúbizonysága, az utóbbi pedig a Bajzát és Vörösmartyt követő Sárosinak legszebb megnyilatkozása. A jelen kiadás bevezetője az Arany Trombita kérdését éppen csak hogy érinti, nyilvánvalóan az a megfontolással, hogy az olvasó részletes elemzését megtalálhatja az 1951-es kiadásában. Ott viszont a költő az Arany Trombitát megelőző és követő periódusának, irányzatának elemzése futólagos csupán, s így sem itt, sem ott nem kerül sor a Trombitában tetőződő népiességének, és az Ingeborgban kiteljesülő, tökéleteset alkotó Bajzát és Vörösmartyt követő irányzatának szembesítésére, a két irányzat egységbe kapcsolódásának, egymásból való fejlődésének elemzésére. Ez a szembesítés és elemzés, úgy tetszik, igen sokban módosíthatta volna a költő portréját, mindenekelett azonban azt a felfogást, amelyet a két kiadás Sárosi népiességéről és költői fejlődéséről vall.

3.

Sárosi útja az almanach-lírától vezet Czuczor, Bajza, Vörösmarty és kortársaik hatásának igen fogékony és formáló recepcióján át az Arany Trombita népiességéig. Bisztray tanulmánya gondosan, minden mozzanatot számításba véve, a pálya fordulóit részletesen elemezve kíséri a fejlődésnek ezt az útját. Úgy tűnik azonban, hogy azt az örökséget, amelyet Sárosi népies korszaka előtt kapott, költői egyéniségének azokat a vonásait, amelyek népies korszaka előtt bontakoztak ki, s jellemezték írói tevékenységét, nem veszi eléggé számításba népiességének értelmezésében, s a népies korszakát követő visszakanyarodás magyarázatában sem.

Sárosi költői magatartásának egyik legjellegzetesebb vonása a szerepjátszás. Az almanach-líra, az Auróra-kör, Czuczor, Kisfaludy Károly és kortársai költészete megkedveltette vele, kifejeztette, meggyökeresztette benne ezt a költői attitűdöt. A szorosabb értelemben vett helyzetdalt, e magatartás legjellegzetesebb műfaját is szívesen művelte egészen élete végéig. De távolról sem korlátozódik a szerepjátszás csupán helyzetdalaira. Költeményeinek igen jelentős hányadára egyfajta dramatizáltság jellemző. Nem drámaiság, s nem is színpadiasság, hanem a lírai élménynek egy-egy jelenetbe, vagy inkább »jelenetkébe«, történetbe, hely-

zetbe való vetítése, transzponálása. Nem képet alkot a költő, hogy élményét megjelenítse, hanem jelenetkét szerkeszt, »költői« helyzetet, szituációt teremt, s az élményt a jelenetke, a helyzet hőse gesztusainak, reflexióinak, mondatainak kell szügerálniok. A jelenetke, a helyzet hőse, természetesen, legtöbbször maga a költő. Ez a jellegzetessége minden bizonnyal egyik fő oka annak, hogy lírai versei nem egyszer átjátszanak az epikába, lírai és epikai elemek keverednek bennük. A jelenetkét, a helyzetet kezdetben az almanach-líra költői helyzetsablonjaiból, később a népies irány fűrészéből kölcsönzi. A legszemélyesebb, a leglíraibb élmény is csak ritkán tud e dramatizáltság nélkül megnyilatkozni s verseinek igen jelentős részét éppen ezek a költői sablonhelyzetek, kimódolt jelenetkék buktatják a kor átlagtermésének szintje alá. Bűjdosó és börtönverseinek istöbbsnyire egy-egy helyzet, jelenet adja keretét, s gyakran éppen ez a nem egyszer nagyon is mesterkéltn költői keret gátolja meg megdöbbszent szenvedéseinek, élményeinek hiteles megérezkítését.

~ A szerepjátszó hajlammal egy töröl fakadt költői egyéniségének másik jellegzetes vonása: rendkívüli fogékonyasága, befogadó készsége mesterei, elődei és kortársai műveivel, stílusával szemben. S mivel nem tartozott a nagy, erős költői egyéniségek közé, legtöbbször a maga élményeit, érzéskultúráját alakítja, hasonlítja, formálja az előtte álló irodalmi sablonok, műfaji klisék szerint. Néha egy-egy saájáthangú szép felütés, sor vagy strofa után, hirtelen bántóan irodalmi fordulatot vesz a vers (pl. az egy pillanatra meleg interieurt ígérő korai Tálben, vagy a szép elégikus hangütésű kései Óh álmak, édes álmak-ban stb.) másrészt viszont érthető az is, ha sikerült versei között sok, szinte legtöbb az olyan, amely egy-egy az előd- vagy a kortárs-irodalom által már teljessé érlelt és irodalmi köztulajdonná vált motívumot, témát, műfajt variál (pl. néhány sikerült korai »népdala«, kései korszakából az Egri népdal stb.).

Nem nagy költő, de jó versművész. Nem tartozik az újító sorába, de az átvett formákat sokszor szinte virtuózan kezeli. Gyakran azt a benyomást kelti, hogy talán nem is értelmi vagy érzelmi élmény ihlette, hanem egy-egy versforma hangzati élménye. Nem egyszer mintha a vers megállíthatatlan mechanizmusa önműködően hozná létre a sorokat. Jellemző példája ennek, az egyébként sok szép sort tartalmazó, Börtöndal I. Vörösmarty csodálatos zengésű versművészetének ihletése félreismerhetetlen itt:

Börtön az élet, börtön az ember
Börtön az Isten, börtön a szív

Az ilyen és hasonló soroknak mindenekelőtt a vers zengzete adhatott életet. Arra még éppen semmi oka nincs, hogy a szelíd széphalmi mestert így aposztrófálja:

Íme apánk a szörnyű Kazinczy,
Béke földözze honfiorát!

A daktilusok és spondeusok robajlása s a vers egetverő szópátosza azonban szinte ellenállhatatlanul rántja a versbe a *szörnyű* jelzőt.

A ritmus zökkenőtlen tiszta hangzatát oly nagyon sokra tartja, hogy sokszor a tömörség rovására töltelék-szavacskák alkalmazásával őrzi meg (pl. a Vidák Gyorgy-ben) s verse rendszerint csak olyankor döccen, ha ezek használatára lehetetlen.

Egyéniségének, Bisztray által is többször hangzottatott, igen jellemző vonása a humor, a fonákság, a gúny iránt, mindenekelőtt a fonák helyzetek komikuma iránt mutatott vonzalma. Elsősorban Kisfaludy Károly és kortársai népiességének humorával tart rokonságot, s e vonása kifejesztésében nyilvánvalóan igen nagy része volt az előző nemzedék népies humorának. Ez a vonzalma folyton erősödött, pályája második felén gyakran már fegyelméletlenségekre ragadja s mármár átlépteti a jóízű határán és nem egy versét teszi tönkre. Nem tud ellenállni egy-egy szójáték ingerének s milyen torz a tragikus hangú Az új épületben című versében a rabkenyeret a félholdhoz hasonlító képének szójátéka:

Csak az a különbség, hogy ezt a pék sütötte
Odakint pedig a félhold süt a pékre.

Bisztray eufémizmussal »legényes hetykeségről« beszél, ám ez a hetykeség már-már hányavetiség s a Lisznyay-féle »dalidók« világába való inkább, semmint az irodalomba.

Szükséges volt Sárosi költői egyéniségének ezt a néhány vonását megemlíteni, hogy ellentétést tehessünk Bisztraynak azzal a felfogásával szemben, amely — úgy véljük — Sárosi népiességét túlságosan Petőfi népiességének közelébe hozza, rokonságot sejtet, szuggerál, sőt egy helyütt az Arany Trombita nyitányául számító Toborzóval kapcsolatban azt mondja: »Teljesen Petőfi 48-as költészetének nyelvén szók«.

(Ne essék félreértés. Az Arany Trombitát, Sárosi börtön- és bűjdösöverseit 48 és a Bach korszak igen becses irodalmi emlékének s a költő hagyatéka legjelentősebb részének tartom én is. Nem hiszem azonban, hogy az Arany Trombita, a bűjdöső- és börtönversek becsét kisebbíteni azzal, ha népiességét igyekszünk határozottan elválasztani, megkülönböztetni Petőfi s általában Sárosi kortársainak népiességétől.) Bisztray bevezetőjé-

nek ugyanis sajátos vonása egyfajta kettősség: »tételszerűen«, »expressis verbis« ugyan elég élesen elválasztja Sárosi költészetét a Petőfi-kor népiességétől, de egyrészt a tanulmány egésze, másrészt egy-egy, a fent idézethez hasonló mondat, félmondat, utalás, párhuzam gyengíti, ingadozóvá teszi ezt a elválasztást, sőt neki ellentmondó fellogást sugall. Erősíti ezt a kettősséget, ingadozást az is, hogy a tanulmány nem jelöli meg elég határozottan a magyar fejlődés irányai közt Sárosi helyét. Kétségtelenül nehéz és óvatosságra intő feladat ez. A következők tehát elsősorban éppen ennek a határozatlanságnak, ingadozásnak a kiküszöböléséhez kívánnak valamelyest hozzájárulni.

Az Arany Trombita megírásakor Sárosi legjellemzőbb költői tulajdonai érvényesülhettek, különösen kidolgozottabb sikerültebb első felében. A szerepjátás szó azonban a mai szóhasználatban már pejoratív mellékízt kapott, s így inkább a szerepvállalás szó jelöli meg pontosan Sárosi Arany Trombitabeli magatartását. Csalhatatlan érzékeny ösztönösséggel (vagy talán nagy önismerettel? — az eredmény szempontjából mindegy) azt a szerepet vállalta a forradalom irodalmának feladatai közül, amely legtöbb teret engedett költői jellemvonásainak, s megalkotta a legjobb magyar pamflettek egyikét, ágyúknál többet ártva a gyűlölt Habsburgoknak és homi cinkosainak. Szerette a nevetetőd, a kacagtató szerepét. Az öt érzék című humoreszkjével fölolvastó esteket tartva járta az országot s humoros verseit is egész életén át szívesen olvasta föl. Most ezt a szerepet a legszentebb ügy, a magyar szabadság ügye szolgálatába állíthatta, s e feladat tökéletes megoldására a rajongott példakép, »az Isten küldötte«, a »messiás«, Kossuth helyeslő figyelme ösztönözte.

Az Arany Trombita mindenekelőtt pamflett. Úgy tetszik, mintha Bisztray kissé túlbecsülne a Trombita eseményismertető és felvilágosító célzatát s lírai részleteit. Volt természetesen ilyen célzata is. Az események ismertetését és a felvilágosítást azonban sokkal gyorsabban, pontosabban, tökéletesebben elvégezték a forradalom lapjai, röpiratai; a Trombita már szélteben ismert eseményeket, elterjedt nézeteket szedett versbe. S nem véletlen az, hogy éppen a néhol valóban csupán csak eseményt közlő vagy oktató utolsó lehelletek krónikásan szárazak, farsztoán didaktikusak. A lírai részletekről pedig már az 1951-es kiadás kitűnő kritikájában találóan jegyezte meg Orosz László, hogy nem is említhetők Petőfi 48-as lírájával együtt. Ezek tehát nem magyarázzák meg sem a Trombita hallatlan sikerét, sem marandóságát.

Az Arany Trombita stílusbravúr. A legjobban sikerült magyar stílus-imitációk

egyike. Amikor Sárosi beleléte magát a népies ponyva írójának helyzetébe, nem csupán szerepjátszó hajlamának talált szinte korlát nélküli teret, hanem a más írók és irányzatok stílusa irányt mutatott érzékenységeinek, recepciós készségeinek is. Ugyanakkor megérezte, s műve első felében szinte a lehetőség legszélső határáig kiaknázta a Trombita pamflett-célzata érdekében a stílus-imitációval majdnem szükségszerűen együtt járó ironikus szatirikus jelleget. A Toldi és a János vitéz korszakában a népies ponyva népiessége természetesen nem számíthatott méltánylásra, sikerre mint stílusirányzat, annál nagyobb hatást válthatott ki azonban mint egy pamflett paródius hangneme. Ha nem a pamflett célzatot szolgáló stílusparódia (amely valószínűleg inkább ösztönös volt, semmint tudatos) szemszögéből nézzük a Trombitát, értéke szinte az irodalmiság határa alá csökken, s éppen azokat a vonásokat nem méltányoljuk, sőt kifogásoljuk benne, amelyek sikeréhez legelőszörban hozzájárultak. A Trombita kritikai kiadásának már említett bírálatában Orosz László pl. szemére veti Sárosinak »szabályos rímeit«. »Nem tudjuk, — úgymond, — hogyan bírkózott meg Sárosi felolvasásain rímei hatásával. Nyilván nem is akart megbírkózni hatásukkal, hanem ellenkezőleg, e rímek hatásának igen fontos szerepet szánt. A hallgatót, az olvasót megkacagtatta Sárosi rímötleteinek humora, körmönfont találékonyasága, de ugyanakkor feszültségben, vára kozásban is tartotta, szinte bevonta a következő rím s vele a következő sor ötletének alakításába. Az »illirek-gyászhierek«, a »gyurta kurta«, »kocka-lapocka«, s más efféle rímeken lehetetlen nem nevetni, az »Ádám-ládám«, a »Gábor-tábor«, »Klapka-sapka« s hasonló névrímekről nem is szólvá. Az együttnevetés pedig — szinte közhellyé lett ősi igazság — nem egyszer értelmi érveknél gyorsabban határozottabban fordítja, irányítja a hallgatót rokon — vagy ellenszenvét. Rimesurprise-k ezek, ahogy J. G. Cahen, a francia Racine-kutató az ilyen funkciójú rímet nevezi.

A már teljesen népiessé lett tizenkettős és a teljes páros rím hatása egybefonódva érvényesült Sárosi versmondatainak alakításában s ezen át a pamflett-célzat szolgálatában. Mondatai akár egyszerűek akár összetettek, rendszerint egy-egy sorra terjednek, ritkán visz át egy-egy mondatrészt a következő sorba, a több sorra terjedő hosszabb mondatkonstrukciók pedig meglehetősen ritkák a Trombitában. A sorkezdet legtöbbször mondatkezdetet is jelent. Összetett mondatai pedig majd mindig két sorból állnak csupán: a páros rímet magába foglaló két sorból. Rendkívül kedveli az azonos felépítésű egyszerű vagy mellérendelő összetett mondatok párhuzamát, hiszen a ragrím így

magából a mondat szerkezetéből adódik. Ez a mondatfelépítés viszont a darabos népies vagy népiesnek vélt, a népies ponyvában otthonos szentenciázás ellenállhatatlan humorával hat, másrészt pedig a mondat teljes sorra bővítése s a párhuzamos mondatok alkotása számtalan mulatságosan körülményes kifejezésre készíti.

Mindezek a formai elemek tehát nemcsak hogy nem akadályozták a munka mondani- valójának, célzatának érvényrejutását, hanem igen hatékonyan segítették azt, éppenséggel nem csökkentették, hanem egyenesen fokozták irodalmi értékét, műfaji teljességét, pamflett voltát.

Ha azonban számításba vesszük a — tudatos vagy ösztönös — stílusparódia szerepét Sárosi pamflettjének óriási közönség-sikerében, ez szükségszerűen fölvet egy eddig meglehetősen kurtán elintézt kérdést: ki volt Sárosi közönsége. Az irodalomtörténet hagyományos lakonikus felelete: a nép. A nép szó tartalma, értelmezése azonban koronként igen nagy ingadozást mutat. Általában, különösen a magyar irodalomtörténet szóhasználatában, a parasztságot szokásrajta érteni. Sárosi közönsége azonban aligha paraszthallgatókból, még kevésbé parasztolvasókból telet ki. Ahhoz, hogy az Arany Trombita egyik legfőbb pamflett-eleme: a stílusparódia sikerre segíthesse a mű mondanivalóját, valamelyes irodalmi tudat (ha még oly alacsony szintű és igényű volt is az), s ami még fontosabb: olvasmány-élmények jelenléte volt szükséges. Sárosi nyelve, stílusa, népiessége semmiféle valóságos népi nyelvnek, népi stílusnak, népieségnek nem felelt meg, de bizonyára megfelelt annak a felfogásnak, szemléletnek, amely a honorációrok, városi iparoskereskedő kispolgárok, a jobbágytól jobban elkülönülő módosabb kis- és középnemesség gondolatvilágában élt a népiességről. A népiesség és az archaizmus éppen ezeknek a rétegeknek tudatában kapcsolódott össze, s jellemző az, hogy maga Sárosi — ugyancsak e rétegek tagja — népies hangon akarván szólni, éppen ezt a hangot ütötte meg, amely a jobbágy olvasó, hallgató számára bizonyára nem tűnt a maga stílusának, hangjának, nyelvének. Bisztray felsorolja a Trombita néhány lelkes másolóját, terjesztőjét, rajongóját, de bizonyára nem véletlen az, hogy egy sem tartozik közülök a tulajdonképpeni »nép« sorába, hanem az említett rétegek valamelyikébe.

Az Arany Trombita népies hangjának alkalmazása szerep, írói modor vállalása Sárosi részéről; lehajlást, leszállást jelentett az »atyafiak«-hoz, s vajmi kevés közönséget mutat Petőfi és Arany népiességével. (Néha — kivételképpen — azonban a Trombita egy-egy részletében (pl. a Huszárok) a nagy korszak mindenkit egybeötvöző ihletésében

teljesen azonosul a nép érzés és gondolatvilágával s hangja már nem a néphez lehajló költőé csupán, hanem magáé a népé s e részletekből nem egyszer csakugyan a Petőfi-korszak népiességét véljük kihallani.) Ezt Bisztray is vallja, s az Arany Trombita — a jelen köteténél egyébként jóval mélyebben járó — bevezetőjében igen meggyőzően bizonyítja is. A jelen kötet bevezető tanulmánya azonban mégis azt a benyomást suggerálja, mintha Sárosi 48 körüli népiességének közvetlenül Petőfi és Arany népiessége közelében kellene helyet jelölnünk, mintha azok közeli rokona volna. »Pályája kezdetétől a negyvenes évek elejéig — írja a 17. lapon — munkásságán Kölcey, Vörösmarty és Bajza követése látszik. Ettől fogva Kossuth, Eötvös, Erdélyi János és végül Petőfi jelöli ki fejlődése további vonalát«, később pedig valamiféle párhuzamosságot sejtet Sárosi »népiességének« és Arany népiességének 48 utáni fejlődése között. »... idővel költőnk egyre jobban eltávolodik az Arany Trombita kissé nyers népiességétől s nem egy stílus-elemet vesz föl ismét régi műgyakorlatából — mondja a 72. lapon, — mert az átalakuló társadalom a kulturális feladatokkal, az irodalommal szemben is új igényeket és követelményeket támasztott. Arany és Tompa népiessége szintén valami hasonló módosuláson megy keresztül«. Végső összefoglalásában pedig Sárosit Petőfi »továbbhagyományozója«-ként méltatja. (100. lap.)

Arany költői útja csakugyan a népiesség továbbfejlesztése, továbbhagyományozása, (Tompa népiessége eléggé megvilágítatlan kérdés még.) Sárosi pályája azonban aligha jelenti a népiességnek, különösen Petőfi népiességének bármiféle továbbfejlesztését vagy továbbhagyományozását is. Útja visszanyarodás az időlegesen szerepként átvett, őszintén vállalt és lelkesen alkalmazott költői modortól a maga költői irányzatához. A népiesség sohasem vált Sárosi költészetének alaphangjává, alapszövetévé. Rendkívül jellemző az a tény, hogy a népies hang számára mindvégig a humoros, enyelgő, évődő hanggal társul szinte szükségszerűen. Ez az identitás oly erős, hogy a »népies« hangnemben, pontosabban: népies formában írt bújos- és börtönverseire is ráerőltet valamiféle torz, mesterkéltné vers hangulatát, hitelét megtörő, helyenként már-már kínosan ízlést bántó humort (Bisztray némi eufémizmussal »akasztófahumort« emleget.) Másrészt népies tónusú lírai verseiben szinte mindig fellelhetők a Kisfaludy Károly-féle népiesség reminiscenciái, a Petőfi előtti zsánerkép helyzetdal hangütése csendül vissza és sok epikus elem húzódik meg bennük. A legszemélyesebb líra, a szerep, az epikus keret, a költői helyzet nélküli önkifejezés számára mindig a Bajzától, Vörösmartytól tanult modor

stílus, vers maradt. Azt is érdemes megjegyezni, hogy a Vörösmarty és Bajza hangnemében fogott költeményeiben ura igazán a versnek és különösen a költői nyelvnek. Míg népies verseiben nem akar vagy nem tud nagyobb szabású, sokszorosan összetett mondatkonstrukciókkal megbirkózni, itt bonyolult mondatkombinációk is bőven találhatók. Kétségtelenül igaz, hogy a visszanyarodás után írt verseiben is mutatkoznak továbbra is a Petőfi-féle népiesség hatásai motívum- és képkincsben, szóképzésben, sőt a prózadiában is: Bajza feszes jambusai után Petőfi oldottabbi, a nemzeti formákkal béküldőbb metrumai jelentkeznek Sárosinál is, de azért a vers alapszövege, hangja mindvégig a Petőfi előtti költészethez köti. Versmondattani eszközei, az összevonások, a közlés, a rövidítések, a kihagyások, szóösszetételek és szókapcsolatok, egész költői szókincs stb. nála az 50-es években is mind a reformkor költészetét idézik. Ime néhány:

»Faggyá kell lenni, faggyá e kebelnek!
(I wish I was by that dim lake)

Miként azok, kik éji fekvőkön
nyugtot Szerezni kívánván magoknak
(uo.)

De kéje még legédesb,
Ha hajnalon a szépség
Ujdon nyomát kutatja,
Hajtván a reszketőre.

Reptökben is nyíltával
Tüstént lesújtja Amor
(A szerelem, mint vadászfű)

»Feléd, feléd röpködök újra, Pálna«.
»S a boldogság, mely mulat arcidőn«
Szemed, mint két ragyív tüzelg felettem;
(Feléd, feléd)

»S hogy nincs apám, szivem-, szememnek
Legelső látománya lett...
(Ingeborg, önszületésnapján)

Dicső anyám! ha élvezhetnéd
Önérzetem fennálmaid;
(uo.)

Attól csak jóanyám szerelme
Meléngetőleg óva meg«
(uo.)

»S nem látszik a kincset gyanítani sem,
Mely lent ragyog szelid hullámiban
(Marie)

Hol vannak, ó hölgyek! a tündérkoszorúk
(Emlékezet)

Hogy koszorút tűzzön — ah, töviskoszorút!
A költő fejére»
(uo.)

»Igy ha kell, és számodra van-e még?
Ha nem lehetted meg ennyi éven át:
A túlvilágon majd feleletet —
Hahogy találkozik ott, lelkem ád».

(Szivem.)

Az 50-es évek terméséből méltán emeli ki Bisztray a költő Moore-fordításait, amelyek tanúsítják, hogy ebben a stílusban, hangnemben az írói eszközök teljes birtokában van és főlényes biztonsággal alkalmazza őket. Az Ingeborg-vers mellett alig van ezekhez fogható hibátlan munkája. Ám ezek az 50-es évek elején, — jellemző módon — nyelvi, gazdaságukkal hajlékony, csiszolt formakincsükkel, finom árnyaltságukkal, gazdag zeneiségükkel, egész hangszerelésükkel Vörösmarty művészetét idézik. Íme a kezdő sorok a legszebből, a Tára hárfájából:

»A hárfá mely a hangza szellemét
Őzönlé hajdan Tára termiben,
Oly néma most, úgy függ annak falán
Miként ha szellem nem honolna benn.»

Bizonyára nem véletlen az, s nem csupán karakter és barátság kérdése, hogy a fogságból hazatért Sárosi a népiesség jegyében újjáébredő irodalomban nem tud magának már számbavehető helyet kivívni és éppen Lisznyai körében találja meg helyét. A reformkorban a korszak vezető íróival volt kapcsolatban levelezése tanúsága szerint, most majdnem az irodalom periferiájára szorul. Bisztray — talán kegyeletből — csupán megállapítja ezt a tényt, de nem látszik különösebb fontosságot tulajdonítani neki. Pedig talán nem csupán Sárosi borzókodvére, hanem népiessége jellegére is jellemző, Lisznyaival való szoros kapcsolata.

Sárosi népiessége tehát, úgy tetszik nem tekinthető a Petőfi korszak népiessége egyik válfajának, rokonának. Népiessége csakúgy, mint egész költészete a Petőfi előtti korszak irodalmához, irányzataihoz köti. Nem látszik indokoltnak az sem, hogy népiességének az 50-es években végbemenő alakulása, módosulása, és Arany, vagy akárcsak Tompa népiességének Bach korszakbeli fejlődése között párhuzamot keressünk, s végül, hogy Petőfi örökségének — bármilyen szempontú — továbbvívői és továbbhagyományozói közé soroljuk.

Az említetteken kívül persze a gazdag bevezető tanulmánynak még jó néhány kérdésért érdemes volna megvitatni (pl. a biedermeyerrel, a nyelv művelőkörökkel kapcsolatosakat), ám mindezek megtárgyalása túlnépné egy kritika kereteit s valósággal ellen-

tanulmány látszatát kelthetné, márpedig Sárosiról való ismereteim — különösen a költő legalaposabb ismerőjének tanulmányával szemben — nem jogosítanak erre.

Szándékosan nem emlittem Sárosi költészetének politikai, világnézeti problémáit. Mindezeket ugyanis Bisztray igen alaposan és sokoldalúan megtárgyalja. Megállapításával, eredményeivel teljesen egyet kell értenünk, azt azonban sajnáljuk, hogy egyes műveket gyakran csupán csak politikai-világnézeti szempontból elemez, s ez nem egyszer aránytalanságokat, túlzásokat szül vagy sugalmaz Sárosi költészetének értékelésében. Így pl. Bisztray bevezetője azt a benyomást keltheti az olvasóban, mintha Sárosi *Az egy-szeri szolgabíró*-ját Arany remekével a *Fülemülé*-vel helyezné egysorba. Annál inkább sajnáljuk ezt, mert ez a jelenség kortűnet. Irodalomtörténeti szemléletünk egyik jellegzetes mai hibája az arányérzék elvesztése.

Másrészt minden kutatót fenyeget az a veszély, hogy vizsgálódásában elmerülve, elveszti a tárgyilagos mértéket az elemzett életmű értékét illetően. Mintha Bisztray sem állt volna ellen eléggé e veszélynek. »A nagyok — Arany, Madách és Vajda János — mellett Tompa, Gyulai, Szász Károly, Lévy József, Lisznyay Kálmán és Tóth Kálmán ennek az évtizednek ismertebb lírikusai, — írja. — Költőnket a nagyok után következők sorban illeti a hely«. (99. lap.) Sárosi kétségtelenül sokkal jobb és jelentősebb költő Lisznyainál, Tóth Kálmánnál, s bizonyára Szász Károlynál is. Azt azonban nem szükséges bizonygatni, hogy Tompával egy sorba helyezni, határozottan túlzás. De túlzásnak látszik a Gyulaival való együtttemlegés is. Gyulai nem volt ugyan nagy költő, de mindkettő rendelkezett, még közepes verseiben is, azzal az elengedhetetlen költői tulajdonsággal, amely Sárosinak csak egy-két esetben adatott meg: versei egységét stílus, hangulat, forma tekintetében a vers alkotóelemeinek, a szó- és képkinccsnek megválasztásával biztosítani tudta.

4.

Mindent összevéve Bisztray Gyula Sárosi kiadása örvendetes eredménye irodalomtörténeti, mindenekelőtt filológiai kutatómunkáknak. Az a pontosság, megbízhatóság, fáradságot nem ismerő utánjárás, az anyag és a korszak a legkisebb részletekbe menő ismerete, amely Bisztray munkáját jellemzi példa lehet lassan induló szövegkiadásaink számára. Azt azonban meg kell jegyeznünk, hogy akkor, amikor nagy költőink műveiből is alig-alig áll egy-két elfogadható kritikai kiadás irodalomtörténetünk rendelkezésére,

Sárosi műveinek ilyen meglepően nagy terjedelembé való kiadását (a két kötet együtt majd 850 lap) túlzottnak és szükségtelennek véljük. Másrészt az Arany Trombita elválasztását a költő egyéb műveitől éppenséggel nem tarthatjuk indokolt, szerencsés, sikerült eljárásnak. S végül — legyen szabad ezzel

a szubjektív megjegyzéssel zárni — azt a nagy filológiai munkakészséget, kutatókedvet és tudást, amely ebben a kiadásban megnyilatkozik, még sokkal nagyobb örömmel vettük volna egy Sárosiánál jelentékenyebb életmű szolgálatában.

Németh G. Béla

VAJDA JÁNOS VÁLOGATOTT POLITIKAI ÍRÁSAI

Összeállította és a bevezetést írta Komlós Aladár. Művelt Nép Könyvkiadó Bp., 1954.

Vajda János publicisztikai munkásságának irodalomtörténetírásunk eddig alig szentelt figyelmet. Életrajzírói a felszabadulás előtt még annyira sem érdekesítették újságírói működését, hogy számba vették volna mindazokat a lapokat, amelyeket Vajda szerkesztett vagy amelyekbe főmunkatársként dolgozott. A magányos különccé torzított költő mellett a publicista Vajda még rosszabb sorsra jutott: egyszerűen elhallgatták vagy sommás értelmelenséggel nyilatkoztak róla. Egyik életrajzírója (Rubinyi Mózes) szerint hírlapi cikkei nem érdemlik meg, hogy foglalkozzunk vele, Pintér Jenő pedig röviden »szörtőlődő elmefuttatásoknak nevezi Vajda egész prózáját.

A politikus Vajda jelentőségére először Bóka László hívta fel a figyelmet 1940-ben megjelent könyvében. Bóka azonban csak két rőpirata alapján foglalkozott Vajda politikai nézeteivel, és így természetesen nem adhatott teljes képet egy csaknem fél-évszázadra terjedő publicisztika mondanivalójáról és hatásáról. A felszabadulás után Komlós Aladár kutató munkájának köszönhetjük, hogy a költő mellett a politikus is megfelelő helyet kapott a Magyar Klasszikusok sorozatában megjelent Vajda-tanulmányában, majd nemrég megjelent monográfiájában a publicista Vajdáról is tudományos hitelű és teljességű arcképet rajzolt.

Vajda János válogatott politikai írásainak gyűjteménye csaknem egyidőben jelent meg a monográfiával. A kötet Vajda 42 írását tartalmazza, ezek közül 38 napi-, ill. hetilapban jelent meg, két részlet az Önbírálatból és a Polgárosodásból, 1—1 cikk pedig a Kossuth Albumból ill. a Magyarország és nemzeti önérték c. Vajda-könyvből való. A hatalmas anyagból kiválogatott írások legnagyobb része általános vagy időszerű politikai kérdésekkel foglalkozik, néhány cikk pedig Vajda irodalmi, esztétikai nézeteiről ad számot. A cikkek legnagyobb része most jelent meg először kötetben. (Kár, hogy a gyűjtemény seholsem jelöli meg ezeket!) Az így könyvvalakban is hozzáférhető publicisztikai írások azonban csak

elenyészően csekély részét teszik ki Vajda egész közírói munkásságának. Újságcikkeinek számát saját maga az Összes Művei előszavában (1887) háromezzerre becsülte, és ha ehhez hozzávesszük, hogy újságírói munkáját ezután még egy évtizedig folytatta, képet alkothatunk Vajda újságírói tevékenységének arányairól. E hatalmas terjedelmű munkásságot — amely magában foglalja a Bach-korszaktól a millenniumig terjedő időt — valóban csak eléggé el nem ítéltetű céllal lehetett eddig is kihagyni az irodalomtörténeti kutatás köréből. Komlós Aladár érdeme, hogy a nagy költő életművének ezt a »fehér folt«-ját alapos, évekig tartó munkával, kiváló filológiai gondnal föltárta. Ő találta meg többek közt azt a teljesen elfelejtett cikket is (A »P. Napló« szerkesztője b. Kemény Zsigmond urnak Magyar Újság 1867. dec. 21.), amelyben fény derül Vajda életének eddig ismeretlen szakaszára. Irodalomtörténetünk eddig úgy tudta, hogy Vajda 1864-ben súlyos betegsége miatt vonult vissza az irodalmi élettől, a nyílt levélből viszont megtudjuk, hogy Vajdát politikai nézetei miatt valósággal kiűldözték hazájából. A publicista, a politikus Vajda megismerése természetesen nemcsak életrajzának részletesebb kidolgozását tette lehetővé, hanem elsősorban a költő egyéniségének és művészi fejlődésének mélyebb megértését is. Politikai írásainak tanulmányozása után még világosabb előttünk, hogy sokat emlegetett magányossága és »embergyűlölete« nem külön egyéniségéből, eltorzult lelkiességéből vagy éppen veszőlött pesszimizmusából, hanem a demokratikus haladásért folytatott nehéz harcából és egy idejétmúlt társadalmi rendszerrel való szembenállásából eredt.

A jelen válogatás három, időrendi csoportba osztotta Vajda publicisztikai munkáit. Az első szakaszba azok a cikkek, szemelvények kerültek, amelyeket 1861 és 1866 közt írt, a következő csoport cikkei a ki-egyeztéstől 1874-ig terjedő időből valók, és végül a harmadik rész az 1875 és 1896 közti időszak újságírói termésének legjellemzőbb